

П. Г. Костюк, О. О. Мойбенко, В. Я. Березовський

Олегу Олександровичу Богомольцю було б уже 90 років

Олег Олександрович народився 26 лютого (13 за старим стилем) 1911 року в м.Одесі в родині молодого приват-доцента кафедри загальної патології Новоросійського університету Олександра Олександровича Богомольця і Ольги Георгіївни Тихоцької. Вона працювала лікарем-педіатром під керівництвом професора Сперанського. В цьому ж році батька було обрано професором кафедри загальної патології Саратовського Університету і родина переїхала до Саратова.

Дитячі роки Олега проходили в буремний період історії Росії. Пролетарські реформи в галузі освіти, заміна кваліфікованих викладачів у гімназіях на випадкових людей або пройдисвітів, що переховувались від мобілізації, не могла не позначитись на формуванні свідомості і життєвих поглядів молоді. Деталі виховної роботи в школах Саратова періоду 1917-1919 років яскраво описані Л.Касилем. А в пам'яті гімназистів закарбувалася образа на вчителя за глузливе обзивання їх "троглодитами". Проте і в родині лікаря Касиля, і в родині Богомольців існував свій мікроклімат, певна сімейна атмосфера, яка значно відрізнялася від гімназичних або вуличних мітингів.

Саме така атмосфера уважного ставлення батьків до всіх членів родини, поваги до особистості, її думок і способу життя, терпимість до інакомислення, була типовою ознакою справжньої російської інтелігенції. Одним з носіїв цих традицій у родині був дід

Олега - земський лікар Олександр Михайлович Богомолец. До кінця свого життя (1935 рік) він був близьким другом і порадиником як свого сина, так і свого єдиного внука Олега. Семирічну шкільну освіту Олег закінчив у 1925 році і цього самого року родина переїхала до Москви - батька було обрано на посаду завідувача кафедри патологічної фізіології медичного факультету II Московського державного університету.

У Москві Олег Олександрович, ймовірно під впливом загального потягу молоді до електрифікації, радіофікації та індустріалізації, які широко пропагувалися на той час, вступив до чотирирічних виробничо-технічних спецкурсів Московського відділення Наросвіти. Потяг до технічного конструювання, насолоду від роботи за токарним верстатом, над складною радіотехнічною схемою або власноручним ремонтом вимірювального приладу він зберіг на все життя. Технічні знання та практичні навички стали надійною підтримкою для успіху науково-дослідної роботи за скрутних умов відсутності медичної та електровимірювальної апаратури. Відночас він захоплювався фотографією, знімав "фотокором", сам проявляв скляні негативи, сам друкував фотографії.

Незважаючи на захоплення технікою, для подальшого навчання Олег обрав медицину. Можливо, це було зроблено під впливом сімейних традицій та глибокої поваги до професії діда й батька. Проте могла бути і

інша причина суто психологічного характеру. У травні 1928 року трагічно загинув директор Московського інституту переливання крові проф. А.А.Богданов. Це сталося під час ризикованого експерименту гемотрансфузії на самому собі. Трагедія широко обговорювалась у пресі, і у найменших деталях розбиралася в родині Богомольців. Адже Олександр Олександрович у цей час завідував експериментальним відділом цього інституту. Вплив цієї події на вибір Олегом Олександровичем життєвого шляху міг мати вирішальне значення. Саме в 1928 році він закінчив виробничо-технічні курси, а восени цього року рішуче став на новий шлях - подав заяву і успішно склав вступні іспити на медичний факультет II Московського медичного інституту.

Перші чотири курси Олег учився у Москві, поєднуючи навчання з громадською роботою в інститутському осередку Осовіахіму, захоплювався тенісом, досяг у ньому значних успіхів. Переїзд родини в Україну змусив його перейти на V курс I Київського медичного інституту. В січні 1934 р. Олег Олександрович отримує диплом лікаря.

Ще в студентські роки серед усіх медичних дисциплін його увагу привертає найбільш мужня професія - хірургія. З лютого 1934 р. він виконує обов'язки асистента у відділі експериментальної хірургії Інституту експериментальної біології і патології Наркомздраву УРСР. Водночас набуває хірургічного досвіду, працюючи разом з колегами Інституту ортопедії та травматології, набирає експериментальний матеріал до кандидатської дисертації. Тема цієї роботи була пов'язана з основним напрямом наукових досліджень батька - переливанням крові. Разом з тим, вона базувалася на досить складних фізико-хімічних вимірюваннях редокс-потенціалів крові та тканин при ауто- та ізогемотрансфузіях. Складність роботи полягала у стандартизації стану платинових електродів та здійсненні прецизійних вимірювань малих електричних струмів за допомогою дзеркальних гальванометрів. Саме тепер у

пригоді стали знання фізичних дисциплін та практичні навички, отримані під час технічного навчання в Москві.

26 грудня 1937 року на засіданні Наукової Ради I Київського медичного інституту Олег Олександрович успішно захистив дисертацію і отримав перше наукове звання - кандидата медичних наук. Варто додати, що і після захисту він продовжував поєднувати роботу у відділі експериментальної хірургії Інституту експериментальної біології та патології та в хірургічній клініці Київського Інституту ортопедії та травматології. Саме тут Олег Олександрович міг повною мірою застосувати свої медичні та технічні знання. Він створив кілька оригінальних ортопедичних пристроїв, був співавтором першого апарата штучного кровообігу - автожектора.

На початку Великої Вітчизняної війни Академію наук України було евакуйовано з Києва до Уфи. Важко уявити, який обсяг роботи необхідно було виконати президенту Академії - Олександрю Олександровичу Богомольцю. Не вистачало транспорту, робочих рук, і головне - часу. А син вдень і вночі був поруч, міг виконати будь-яке термінове доручення вчасно і майже завжди успішно. Олег Олександрович брав на себе значну частинку господарських та організаційних справ, на які у батька не завжди вистачало часу та здоров'я.

У вересні 1941 р. старший науковий співробітник Інституту клінічної фізіології АН УРСР Олег Богомолець призначається директором Башкирської республіканської станції переливання крові. В його обов'язки входить постачання донорської крові та контроль за правильним її використанням в тилових госпіталах. Крім того, він працює лікарем евакогоспіталою № 1741. Мабуть не варто зупинятися на тому, яку роль у відновленні здоров'я поранених відігравали переливання крові під час війни. Важко навіть уявити, наскільки зросли б втрати Радянської армії, якби не мережа станцій переливання крові, технологія її консервації та інфузії, створені завдяки зусиллям батька і сина. Складні

умови роботи та побуту українських учених у Башкирії та їх досягнення докладно висвітлені у виданні “Воспоминания современников” [5].

6 листопада 1943 р. українська громада святкувала радісну звістку про звільнення міста Києва. Тієї самої осені керівництво Академії наук УРСР переїхало до Москви. Президент АН УРСР скликав нараду і затвердив склад групи з 15 осіб до якої входили Б.Д.Грозін, Р.В.Поляк, О.О.Богомолець та ін. Необхідно було готувати приміщення і умови для повернення інститутів АН в Україну. З лютого 1944 р. група виїхала до Києва.

Тепер надамо слово самому Олегу Олександровичу Богомольцю, який в інтерв'ю журналу “Наука і суспільство (№ 5, 1985 р., с. 20) писав:

”- Їхав я поїздом, яким повертався до Києва уряд Радянської України. Ешелон був незвичайний. Попереду, перед паровозом, була зенітна платформа, позаду - також. Те, що довелося побачити дорогою, описати неможливо. Руїни, згарища, знову руїни й згарища ... Особливо запам'яталася станція Понирі. Я пам'ятав Понирі ще з передвоєнних часів - буйноцвіття садків, ошатні будиночки... Від станції залишилася лише частина перону. Суцільне згарище, і де-не-де підбиті німецькі танки.

Не набагато кращий вигляд мав і Київ. Напевно, від часів нашестя Батия він не зазнавав такого руйнування. Хрещатик нагадував ущелину, завалену купами битої цегли ...”

Головний корпус інституту, який у період окупації займало гестапо, було заміновано. Але вибух попередила одна з прибиральниць, яка ще до війни працювала в інституті. Вона перерізала дроти електродетонаторів. А з чотирьох металевих сейфів у кімнатах інституту сапери вилучили протитанкові міни.

Досить переглянути фотоальбоми того часу або поспілкуватися зі свідками, які бачили Київ у 1943-44 рр., щоб уявити обсяг організаційних та будівельних робіт, необхі-

дних для передислокування Академії. Ці роботи було виконано за 1-2 роки, і всі інститути АН УРСР повернулися до Києва.

1 жовтня 1943 р. ще під час перебування в Уфі, Олега Олександровича було призначено завідувачем фізико-хімічної лабораторії Інституту експериментальної біології та патології Наркомату охорони здоров'я УРСР. Після повернення до Києва він став головним уповноваженим з відновлення будівель, обладнання та роботи інституту. Треба було також відновити роботу майстерні, яка з 1933 р. входила до штатного розкладу інституту, займалась виробництвом, ремонтом та конструюванням апаратури. Потребувало підготовки і житло, необхідне для співробітників. Ця титанічна робота була організована і проведена дуже швидко.

Олег Олександрович якимось згадував, що для прискорення будівельно-ремонтних робіт, які виконували німецькі військовополонені, він використав недозволений прийом - організував між бригадами змагання, нагородою в якому були додаткові калорії в харчовому раціоні. На той час, на тлі суворих обмежень карткової системи, це було дуже ризикованим кроком. Але всі роботи було завершено вчасно.

Доцільно згадати, що досвіду організації будівельних робіт Олег Богомолець набув ще в зовсім юному віці, відразу по закінченню медичного інституту. Саме в цей час на території майбутнього інституту, водночас - колишнього міського звалища, почалось будівництво двоповерхового будинку експериментально-конструкторських майстерень віварію, стайні для коней, кров яких використовували для виробництва антиретиккулярної цитотоксичної сироватки Богомольця. Всі будівельні роботи, за рішенням батька, проводились під безпосереднім контролем молодшого Богомольця.

Як згадував перший керівник майстерень - Р.В.Поляк, Олег Олександрович добре розбирався і у будівництві і у техніці, з великим ентузіазмом виконував доручені йому завдання. Він був членом технічної ради Інституту, яка вирішувала основні напрями

конструкторської та виробничої діяльності майстерень, ініціатором багатьох нових розробок. Створені прилади - прецизійні торзійонні терези, згодом автомати для гістологічної обробки тканин, апарати штучного кровообігу та інші оригінальні і добротні прилади, знайшли багатьох споживачів як у межах СРСР, так і в закордонних наукових закладах. Так, при безпосередній участі Олега Олександровича, започаткувалося медичне приладобудування в Україні.

Юнацьке захоплення лікарською справою і потяг до впровадження технічних новацій у практичну медицину давали Олегу Олександровичу певні переваги у вирішенні складних біофізичних та патофізіологічних проблем. Паралельно з експериментальною роботою він здійснює клінічні дослідження в Інституті ортопедії та травматології. В 1944 р. захищає докторську дисертацію, одержує вчену ступінь доктора медичних наук і виконує обов'язки професора кафедри загальної хірургії Київського медичного інституту. Звання професора одержав в 1945 році, вже після смерті батька.

2 серпня 1946 р. Олега Богомольця призначено директором Інституту експериментальної біології і патології Наркомату охорони здоров'я УРСР. Для проведення досліджень не вистачало лабораторного посуду, реактивів, приладів. Але був ентузіазм, були учні й послідовники наукових напрямів, закладених батьком, була впевненість у доцільності і перспективності подальших робіт з патофізіології, ендокринології, алергології, геронтології. Особисті наукові інтереси Олега Олександровича в цей період концентрувались навколо проблем гомотрансплантації тканин, вивчення механізмів позитивного впливу переливання крові, клінічного використання цитотоксинів, патогенезу променевої хвороби. Активна праця допомагала загоювати рани війни, підвищувати добробут. Великою і радісною подією стала відміна карткової системи розподілу продуктів харчування, поліпшення постачання.

Ніщо не віщувало трагедії. Але вона

приходить, як завжди, зненацька. І, як завжди, з того боку, звідки на неї не чекають.

Сесія Всесоюзної Академії сільськогосподарських наук ім. В.І.Леніна (1948), здавалося б не мала нічого спільного з дослідженнями з ендокринології, алергології або з проблемами сполучної тканини, тобто науковими напрямками, започаткованими Олександром Олександровичем Богомольцем. Доповідь її президента - Т.Д.Лисенко, була присвячена питанням генетики у сільському господарстві. Але організаційно сесія була підготовлена на кшталт партійних з'їздів, а не наукових конференцій. Тобто дискусії не передбачались, а висновки доповіді Президента і співдоповідей його послідовників були заздалегідь включені до резолюції, розповсюджені для обов'язкового виконання. Партійна дисципліна в ті часи була більш суворою ніж військова. Чимало вчених-генетиків було позбавлено улюбленої роботи і шматка хліба, багато з них було заслано до Сибіру, лише дехто вижив і повернувся звідти у похилому віці.

А згодом хвиля лисенковської боротьби "за чистоту партійної лінії в радянській науці" дійшла і до фізіології. Зусиллями К.М.Бикова та Е.Ш.Айрапет'янця спаплюжено наукові праці видатного дослідника - Леона Абгаровича Орбелі. Позбавлено можливості працювати Ліну Соломонівну Штерн. Підготовлена керівництвом АН СРСР резолюція визнавала теорію Богомольця про роль сполучної тканини антинауковою і шкідливою, оскільки вона не враховувала домінуючої ролі центральної нервової системи. Комсомольські, партійні ватажки і навіть деякі з учнів Богомольця ганьбили на зборах засновника Інституту, закликали всіх учених переключитися на роботи в напрямі "Павловської фізіології". І це були не риторичні заклики, а швидше "керівні вказівки до неухильної дії". Олегу Олександровичу було запропоновано зректися помилок батька і залишитися директором. Він відмовився.

Про цей трагічний період життя Олег Олександрович дуже лаконічно згадує в своїй

автобіографії: - “ с 28 марта 1953 года, в связи с реорганизацией Института экспериментальной биологии и патологии им. акад А.А.Богомольца, я был переведен на должность научного руководителя лаборатории патофизиологии Украинского научно-исследовательского санитарно-химического института”. З цього часу інститут отримав іншого директора та іншу тематику, яка більше враховувала керівну роль центральної нервової системи і центральних керівних структур. А опальний директор знайшов у собі сили переключитися на іншу діяльність, продовжуючи боротьбу за ідеї батька.

Ще в період інтенсивної наукової роботи з вивчення стимулювальної дії антицитотоксичної сироватки (АЦС) на загоєння переломів кісток Олег Олександрович періодично виконував обов'язки медичного консультанта Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) і виїздив до Швейцарії, де брав участь у Асамблеях ВООЗ. У 1949 р. за дорученням уряду УРСР він підписував матеріали “Конвенції про захист жертв війни”. В 1951 р. у складі делегації СРСР він брав участь і виступив з доповіддю на I Польському Конгресі з ендокринології (Лодзь), в 1956 р. - на V Міжнародній конференції з радіобіології в Стокгольмі. Наступного року він робить доповіді з радіобіології, цитотоксинів та сполучної тканини у Парижі, Ліоні, Монпельє. У 1958 р. уряд УРСР відряджає його до Швейцарії на Асамблею ВООЗ, а у 1960 - до Будапешту на дипломатичну нараду. Ця нарада, яка відбулася в 1961 р. в Нью-Йорку, передувала міжнародній конференції з розробки єдиної Конвенції щодо наркотичних речовин. Олега Олександровича було призначено головою делегації УРСР з правом підписання міжнародних документів. З 1955 року він за сумісництвом був керівником кафедри патологічної фізіології Київського інституту вдосконалення лікарів, здійснював педагогічну роботу.

Наукові дослідження цього періоду життя Олега Олександровича було присвячено

кільком проблемам патофізіології, в тому числі питанням токсикології і детоксикації, пошкодженням організму при кумулятивних вибухах (разом з акад. М.О.Лаврентьевим), проблемам реанімації за допомогою апаратів штучного кровообігу, в створенні яких він брав активну участь. Результати цих досліджень опубліковано в численних статтях та звітах.

Під керівництвом О.А.Богомольця виконано більш ніж 30 кандидатських і 6 докторських дисертацій. У 1964 р. його обрано членом-кореспондентом Академії наук України, в 1969 р. - присвоєно почесне звання “Заслужений діяч науки УРСР”, у 1971 році присуджено премію батька - О.О.Богомольця. Олега Олександровича нагороджено трьома орденами і вісьмома медалями. З 1980 р. він працював на посаді старшого наукового співробітника-консультанта Інституту фізіології імені О.О.Богомольця. Створив меморіальний музей О.О.Богомольця, упорядкував і поповнив архівні матеріали з історії Інституту, підготував і видав дві книги: “Александр Олександрович Богомолец. Воспоминания современников” (Київ, Наук. думка, 1982, - 216 с.) та в серії “Биобиблиография ученых Украинской ССР” - “Александр Александрович Богомолец” (Киев, Наук. думка, 1981, - 116 с.)

До останніх днів Олег Олександрович вів активне життя, цікавився всіма науковими і громадськими новинами, не полишав своїх захоплень патофізіологією, музикою, технікою. Помер він 1 травня 1991 р. в домі Богомольців, через два місяці після свого 80-річчя. Похований на Байковому цвинтарі м.Києва поруч зі своєю матір'ю.

Всі, хто був свідками його життя, вдячні Олегу Олександровичу за самовіддану працю з відродження зруйнованого війною інституту, за взірць громадської та наукової принциповості, за високу інтелігентність і людяність .

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Богомолец О.А. Автобіографія. Арх. НАН України 20.10.1980 г. - С. 7-8.

2. Богомолец О.А. Завет отца. - Правда Украины. 1977. - 30 января.
3. Богомолец О.А. Химиотерапия рака и АЦС. - В кн.: Актуальные проблемы соврем. патофизиологии. - К.: Наук. думка, 1981. - С. 57-60.
4. Богомолец О.А. Александр Александрович Богомолец. - К.: Наук. думка, 1981. - 116 с.
5. Богомолец О.А. Александр Александрович Богомолец. Воспоминания современников. - К.: Наук. думка, 1982. - 216 с.
6. Богомолец О. Записник академіка Богомольця / / Наука і суспільство. - 1985, № 5. - С. 18-21.
7. Богомолец О.А. Принцип дачи № 2. - В кн. Век Лаврентьева. - Новосибирск: Изд-во СО РАН, 2000. - С. 81-93.

*Ін-т фізіології ім. О.О. Богомольця НАН
України, Київ*

*Матеріал надійшов до
редакції 19.06,2001*